

Ara: 25 Ft
Előfizetés egy évre: 100 Ft

INDEX: 25.210
ISSN 0014-1798

ETHNOGRAPHIA

Vol. XCIV

1983

4

CONTENTS

Zoltán Kodály's Memory

- Vargyas, Lajos*: Kodály als nationaler Genius 521
Rajeczky, Benjamin: Zoltán Kodály und die Ungarische Ethnographische Gesellschaft 530
Sz. Farkas, Márta: Kodály: Voyage en Hongrie 534
Szalay, Olga — *Katalin Paksa* — *János Bereczky* — *Mária Domokos* — *Imre Olsvai*: Kodály und die Volksmusik im Spiegel der erschlossenen Quellen des Komponisten 548
Szalay, Olga: Kodály als Volksliedsammler 549
Paksa, Katalin: Lieder der Kinderspiele und der Festbräuche in Kodály's Chorwerken 554
Bereczky, János: Die Authentizität von Kodály's Volksliedbearbeitungen 558
Domokos, Mária: »Volkskunde und Musikgeschichte« 563
Olsvai, Imre: Zoltán Kodály und die Musik anderer Völker 566

Communications

- Takács, Lajos*: Schollenübergabe als Zeichen der Inbesitznahme. Zur Geschichte einer europäischen Rechtsgewohnheit 573
Szabó T., Attila: Der Hexenglaube Ende des 18. Jahrhunderts in Dés 578
Markmüller, Fritz: Ein im Jahre 1686 während der Belagerung von Buda gefundenes Marienbild in Niederbayern 580
Gábry, György: Hungarian *hegedű* 'fiddle' 588
Pávai, István: Varianten zu den Liedern von Pál Farkas 594
Tófalvi, Zoltán: Kurze Geschichte der Töpferei in Korond 599

Personalia

- Molnár, Balázs*: Sándor Szűcs 1903 — 1982 615
Rajeczky, Benjamin: Forrai Magdolna Gregoria 1918 — 1983 617

Book Reviews

- (for a full list see p. 3 of the cover) 620

ETHNOGRAPHIA XCIV (1983) 4

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XCIV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

BUDAPEST, 1983

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A szerkesztő bizottság tagjai

BODROGI TIBOR, K. CSILLÉRY KLÁRA, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA,
KRÍZA ILDIKÓ, MARTIN GYÖRGY, TÁLASI ISTVÁN

A szerkesztő bizottság elnöke

BALASSA IVÁN

Szerkesztő

HOFER TAMÁS

A szerkesztőség címe: Magyar Néprajzi Társaság, 1055 Budapest V., Kossuth Lajos tér 12. Telefon: 326–340
Felelős kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

TARTALOM

Emlékezés Kodály Zoltánra

<i>Vargyas Lajos: Kodály a nemzeti génusz</i>	521
<i>Rajeczky Benjámín: Kodály Zoltán és a Magyar Néprajzi Társaság</i>	530
<i>Sz. Farkas Márta: Kodály: Voyage en Hongrie (3 képpel)</i>	534
<i>Szalay Olga—Paksa Katalin—Berezky János—Domokos Mária—Olsvai Imre:</i> <i>Kodály és a népzene — a zeneszerzői források feltárásának tükrében</i>	548
<i>Szalay Olga: Kodály a népdalgyűjtő (1 térképpel)</i>	549
<i>Paksa Katalin: Gyermekjátékok és jelesnapok szokásdalok Kodály kórusmű-</i> <i>veiben</i>	554
<i>Berezky János: Kodály népdalfeldolgozásainak hitelessége</i>	558
<i>Domokos Mária: „Néprajz és zenetörténet”</i>	563
<i>Olsvai Imre: Kodály Zoltán és más népek zenéje</i>	566

Közlemények

<i>Takács Lajos: Hant-átadás mint a birtokbavétel jele. Egy európai jogszokás hazai</i> <i>történetéhez</i>	573
<i>Szabó T. Attila: A boszorkány-hit XVIII. század végi dési emlékei</i>	578
<i>Markmüller, Fritz: Egy Buda 1686-os ostroma során talált Mária-kép Alsó-Bajor-</i> <i>országban (1 képpel)</i>	580
<i>Gábry György: A magyar hegedű (4 képpel)</i>	588
<i>Pávai István: Változatok Farkas Pál dalaihoz (9 kottával)</i>	594
<i>Tófalvi Zoltán: A korondi fazekasság rövid története (7 képpel)</i>	599

Kutatók, életművek

<i>Molnár Balázs: Szűcs Sándor 1903–1982 (1 képpel)</i>	615
<i>Rajeczky Benjámín: Forrai Magdolna Gregoria 1918–1983</i>	617

Ismertetések

(részletes jegyzéküket lásd a borító 3. oldalán)	620
--	-----

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XCIV.

BUDAPEST 1983

4. SZÁM

EMLÉKEZÉS KODÁLY ZOLTÁNRA*

Vargyas Lajos

Kodály a nemzeti génusz

Mennél fejlettebb egy nemzet kultúrája, annál különbözőbb művész-
egyéniségekben fejezi ki magát. A nemzeti jellemnek differenciált kultúrában
gazdag színiskálája bomlik ki: a nagy szellemek alkotásaiban minden jellemző
vagy különleges árnyalata megjelenik a nemzeti léleknek; a szellemi élet nagy
egészében, alkotóinak művészi termésében kiteljesedik minden vonásával
a nemzet lelki arca.

Vannak mégis alkotók, akiket ebből a sokféleségből különösen magáé-
nak érez a közösség; akiknek életművében a nemzeti jelleg szinte sűrített
formában kap kifejezést. Ezek legfőbb élményüknek érzik a különleges magyar
világot, ezt akarják egész életük munkájával művészi síkon kifejezni. Kiala-
kult bennük a magyarságnak egy gazdag, teljes, magas rendű képe, ezt építik
föl részeiből: a népelet dús sokféleségéből, a történelmi múlt magyarjaiból
vagy az ősi mondák világából. Íróink közül ez hajtotta ARANY Jánost, a nép-
élet epikusát, a honfoglalás előtti korok mondáihoz; ezt tette MÓRICZ Zsigmond
regényeiben, amikor hatalmas emberteremtő művészetével szinte mindent fel-
markolt, ami magyar, s a típusok végtelen során keresztül zsúfolt sokaságban
öntötte az embert, az örök, idő fölötti magyart.

De talán senki sincs a magyar szellemi életben, akit a nemzeti léleknek
ez a meglátott, magas rendű képe annyira megszállott volna, mint KODÁLY.
Amit a két nagy epikus tett az irodalomban, azt tette ő a zenében, talán még
tudatosabban. Ez a megszállottság hajtotta, amikor a magyar falvakat járta
a fölfedező izgalmával Pozsonytól Bukovináig, hogy feltárja az ismeretlen,
a már-már veszendőbe lévő hagyományt. Ez adta az erőt, hogy egy élet
munkájával tárja fel a benne rejlő művészi értéket és történelmi tanulságokat.
Ezért kutatott elsárgult papírokon régi korok hangulatát őrző táncok után:
hogy összerakja a nemzeti lélek minden színét, minden megtalált hangját egy
nagy, egyetemes, összefoglaló képbe. Amit WAGNER az ősgermán mítoszokban

* A következőkben a Magyar Néprajzi Társaság 1983. január 26-án tartott KODÁLY-
Emlékülésén elhangzott beszédek és előadásokat adjuk közre, a Társaság elnökének és
választmányának döntése alapján.

látott: a nemzeti jellem őszerejű, csorbíthatlan és gazdag világát, azt KODÁLY az élő néphagyományban találta meg: a néplélek gazdagságában, a népzeneben. Ettől kezdve élete célja ennek a néplének kifejezése. Számára a népzene nemcsak zenei ösztönzéseket jelentett, nemcsak elemeket, amelyeket beleépíthetett egy új művészi stílus épületébe, hanem olyan élményt, amelyet szolgálni akart, hogy mindaz, ami benne érzelmi mélység, különös zenei megnyilatkozási forma, sajátos arcú emberség, az ő művészetén keresztül szólaljon meg egy nagyvonalú művészeti elképzelés egységében. Nem téma, hanem az alkotás központja, célja.

Ennek a megelevenítő munkának sokféle fokozata van. Amikor a dalokat külön-külön adja zongorakísérettel vagy kórusfeldolgozásban, akkor is túlnó a feldolgozás a „zongorakíséret” szokott fogalmán: lelki tartalmában felnagyítja, hatásában felfokozza. Bár a dallamok önmagukban is a népzene legnemesebb darabjai, amelyekben a néplék legmélyebb hangja szólal meg, de ami abban egyszerű eszközökkel kifejezett élmény, azt építi föl nagy művé a nagyobb keretek, a gazdagabb eszközök, a magas rendű művészi forma segítségével, hangulatában kiemelve és felfokozva. Így lesz az egyszerű négy-soros dalból kompozíció. Gondoljunk a *Magyar Népzene* sorozat egy-egy több strófás balladájára vagy bármelyik darabjára. Ha a hangulati felépítést, a kifogyhatatlan gazdagsággal ömlő költői fantáziát és zenei invenciót tekintjük, kétségtelen, hogy minden egyes feldolgozás eredeti költői lelemény. De olyan alkotás, amely a feldolgozott népdal és a teljes népkultúra szellemét szolgálja kongeniális beleérzéssel.

Fokozottan érvényes mindez kórusfeldolgozásaira. Egy *Molnár Anna* vagy a különösen szuggesztív *Székely keserves* a népdal költői tartalmának, hangulatvilágának átérzésében és művészi felfokozásában felülmúlhatatlan példák.

KODÁLY azonban ennél is továbbment. Nem elégitette ki még az ilyen felfokozó erejű feldolgozás sem. Mert így az egyes dal mindig csak kiszakított része a népi világnak, annak a világnak, amely ezer és ezer népdalból leszűrődve és ezer és ezer élethelyzetével a háttérben egy nagy egységes érzelmvilág, egy sajátos emberi világ képével élt lelkében. Minél többet fölmarkolni ebből az emberi világból, minél teljesebb képet adni róla: ez volt állandó törekvése. Amit mint folklorista nem szűnt meg hangoztatni: hogy csak az értheti meg igazán a népdalt, aki azt a valóságban, a maga környezetének sokféle színével együtt ismeri, azt kívánta a művészetben is: a népeletet a maga teljességével odarajzolni a dalok köré.

Ezt a célt szolgálták több népdalból összefűzött, ciklikus kórusművei, a *Karádi nóták*, a *Mátrai képek*. Mindkettő valóságos életkép. Egyik dal a másikat egészíti ki, és kikerekíti azt a képet, amit mindegyik külön-külön ad a népeletről. A *Karádi nóták*ban egész betyártörténet játszódik le: három-négy dalban előttünk áll a mulató, hetyke, zsandárokkal dacoló, majd a bírának könyörgő, babájától búcsúzó betyár alakja, utána pedig ellentétképpen a gondtalan mindennapok szeretkező, tréfálkozó, felelőtlen emberének hangja: a kanásznőta és hangulatban rokon társai, a falusi élet köznapjainak dús televénye. A feldolgozás csodálatos intenzitással tudja megeleveníteni a dalok mögött meglátott életet a bennük megérezett hangulat felfokozásával. Nem programzenéről van szó ezekben; a legnemesebb értelemben vett költői ábrázolásról, amely egy jellemző érzelmi vonással felidéri lelkünkben az élet egy darabját.

Ennek a műfajnak legnagyobb és máig utól nem ért példája a *Mátrai képek*. Ebben a négy tételre tagolódó, hatalmas kórusképben dióhéjban benne van szinte az egész népelet minden jellemző vonásával. A Vidrócki betyár balladájában a hősi és tragikus elem s a hegyvidék titokzatos, komor hangulatai keverednek a népelet emelkedett, megilletődött pillanataival. A sötét színek után más világba jutunk: a szeretőtől való búcsúzás, a honvágy és bánat, a gyengéd kedveskedés hangjai után kitör az öröm, s az ujjongó mulatsággal áll össze a mű teljes életképpé. Az egyes dalok így, kompozícióba beállítva, egymást fokozva egy vidék, egy nép sajátos színeit, életének jellemző pillanatait is felidéri, s így hatásban felfokozódnak.

Még ez sem volt az a megoldás, amit véglegesnek érzett. Mert ezekben a kórusokban még mindig csak a költői fantázia ereje éreztet meg valamit a népelet színeiből a dalokon keresztül ahelyett, hogy maga ez az élet magyarázná az egyes dalokat a maga ezerféleképpen változó helyzeteivel, öröme-bánata, tréfái és halálfélelme sajátos hangulatával, embertípusainak az élet különböző helyzeteiben való viselkedésével. Bármennyire nagy lélegzetű kórusmű is mindkettő, csak néhány válogatott dallam, néhány jellemző vonás felvillantására alkalmas. Aki a népelet teljességét akarta bemutatni, az szükségképpen jutott el a színpadi ábrázolásig.

Első próbája volt ennek a *Háry János*. A naiv népi mesevilágot utánózni hivatott szövegeknyv alkalmat adott a szerzőnek arra, hogy zenéjében a szövegnél hitelesebben adja képét mindannak, ami a nép vágyaiban és képzeletében él. A színdús zenekari hangzásokkal aláfestett dalbetétek már valóban valami életkeretben — bár mesészerű, mégis népi életkeretben — állnak össze a magyar nép érzelmvilágának hiteles tablójává.

A következő lépés azután már meghozta a tökéletes megoldást. A *Székely fonó* az a csúcspont, amelynél magasabbra ezen a téren nem lehet emelkedni. A rövid meseváz, amit KODÁLY állított össze a felhasználni kívánt dalok tartalmának megfelelően, csak annyit akar elérni, hogy minél több, minél jellemzőbb élethelyzetet mutasson be, az érzelmek minél több árnyalatára adjon alkalmat *háttérként* az egyes dalokhoz, amelyekben lejátsszódik az egész élet. Itt a mese, a játék a dalokhoz készült. Vagyis az ideális, korszerű színpadot valósítja meg, s vele együtt a korszerű, stilizált zenedrámát: nem a reális valóságot akarja színre állítani, ami énekelve-zenélve úgyis mindig irreális; hanem egy elvont, valóság fölötti élethátteret ad a zenének, amelyben igazában lefolyik a cselekmény, a „valóság égi mása”. Ennek a stilizált háttérnek csak annyi a szerepe, hogy minden dalt azzal az élethelyzettel értelmezzen, amelyből született. A játék, a tréfa, a fonóházi szórakozások, szerelem, elválás, halál, a képzelet színes vagy groteszk képei, végtelen sok bánat — ez alap-hangja az egész darabnak, akárcsak az egész népdalnak: „Kevés öröm vegyítve sok bánattal” — mint ARANY írja —, végül felszabadult ujjongás. Mindez a népeletből vett megfelelő jelenetekkel és alakokkal aláfestve összefonódik egy nagy egységgé: a népelet teljes és művészi freskójává.

Másik egysége a műnek a művészi fölépítés nagy egysége, a bánat és öröm, a hangulatok és érzelmek arányos váltakozása, az ebből adódó művészi egyensúly, aminek két nagy pillére van: a közép-re helyezett, hatalmas sirató s vele szemben a lakodalom tombolása a fináléban. A kegyetlen, hideg kvartoszlopból vijjogó siratóban a haláltól megriadt embernek szinte primitív döbbenetét éljük át. Minden bánat és végtelen szomorúság, ami odáig lejátsszódott s amit még ezután elsírnak, kétszeres jelentőséget kap ennek a haláldöbbenet-

nek árnyékában. Ha az életet ez a sötét megsemmisülés várja, akkor annál inkább kívánja a lélek a boldogságot, annál kevésbé tudja elviselni, hogy az életben is csak szomorkodnia lehet. Ez a sötét árnyék borong tovább a tudat alatt az egész darabon. Az egymástól elválasztott pár bánatát ez árnyékolja az utolsó jelenetben vigasztalan szomorúsággá, és ettől szabadulnak föl az egymásratalálás végső boldogságában. A szerző tudatosan ki is emeli mindezt a választott szövegekkel: „Én Istenem, sok bűm után Adj egy csekély jót is immár!... Én Istenem, add megérnem, Kit szeretek, avval élnem! Ha ezt meg nem adod nékem, Én Istenem, végy el engem!” És kitör felszabadultan és vadul az ujjongó öröm. A bánattól meggyötört, a haláltól megijesztett ember mégis talál egy pontot az életben, ahol kárpótlást kaphat, az egyetlen rövid örömet. S mert oly rettenetes és ijesztő volt a sirató, a halálvízió, azért olyan tomboló a finálé, hogy szinte szétveti a falakat. Ez a hatalmas koncepció méltán sorakozik nagy alkotásai, a *Psalmus* vagy a *Te Deum* mellé, koronájaként mindannak, amit KODÁLY a folklórra épülő műfajokban alkotott. Abban a képben, amit az önmagát kereső nemzet alkot magáról, most már ez a hatalmas szintézis is ott lesz nemzetünk tudatában irodalmunk annyi hasonló, nagy szintézise között.

Ami a népdalhoz vezette, hogy a benne megnyilatkozó nemzeti lélek vonásait fejezze ki rajta keresztül, ugyanaz vezette, amidőn a történeti magyarság zenei megnyilatkozásait kelti életre elfeledett vagy már csak eldugott falvak cigányainak hangszerén élő régi táncokból, s bennük régi korok hangulatát idézi föl, a magyarság régi stílusait fejleszti ki múltidéző, egyúttal korszerű alkotásokká. A *Galántai táncok* témáját régi följegyzésben találta, a *Marosszéki táncok* témáit élő hagyományból vette, erdélyi hagyományörző cigányok és parasztzenészek hangszeres darabjaiból. De ezúttal a hagyomány múlt századok feledésbe merült zenéjét tartotta fenn. Verbunkosai, amelyeket a *Háry János*-ban vagy a *Székely fonó* táncjelenetében hallhatunk, LISZT hagyományát követik; ő is fel akarta emelni a verbunkost a magasrendű zene világába. Csakhogy KODÁLY már LISZTNél biztosabb talajon állt, amikor ehhez a zenéhez nyúlt: az egész magyar hagyomány ismerete, a régi korok zenéjének felkutatása, veleszületett s tudományos kutatásaiban tudatosult magyar ízlése vezette, hogy mind a verbunkosban, mind a megelőző korok muzsikájában megtalálja az igazán eredetit és a jellemzően magyart. A „feldolgozás” nemcsak megtartja ezt a hangot, hanem még fokozza is, azaz olyan történelmi levegőt ad a műveknek, amit csak a tudós kutató és a beleérző művész együtt tud megadni egy alkotásnak. Mert ebben az ő meglevenítő munkájában az a nagyszerű, hogy benne elválaszthatatlanul egyesül a tudós és a művész. Amit a tudós felkutat és kiderít, azt a művész szóltatja meg. Művészete ezekben a darabokban tudós munkájától nyeri hitelét.

Hogy ezt a népzenehez tapadó munkásságot helyesen tudjuk értékelni, rá kell mutatnunk művészetének sajátos jellegére. Ő nem önmagát keresi műveiben, önkifejezését nem belső világának mélységeivel, belülről való kitárulkozással valóítja meg, mint a lírikus BARTÓK. Ő epikus. Ez nem jelenti azt, hogy nincsenek sajátos hangulatai, hogy műveinek nincs „lírása” — enélkül nem is lehetne művész. Hanem jelenti azt, hogy invenciója szeret külső dolgokhoz tapadni; nem a megnyilatkozni akaró belső világ keresi a kifejezési lehetőséget, néha külső elemek fölhasználásával is, mint BARTÓKNál, hanem a külső dolgok keltik föl benne az élményt: szöveg, téma, stílushagyomány, a hagyománnyal humanizált paraszti világ. Ezért tudta magát annyira átadni

a népzenenek, és ezért van, hogy eredeti alkotásaiban is a legnagyobb részt a szöveges művek teszik ki: dalok, kórusok és nagyzenekari kórusművek.

Hogy mennyire van „lírása” is az epikus természetű alkotónak, legjobban dalai mutatják. SCHUBERTEN kívül nincs még egy zeneszerző, aki annyira par excellence dalköltő lenne, mint ő. Mintegy negyven eredeti dala mind a leggazdagabb dallaminvenció, mély líra és költői fantázia terméke. Nemesveretű melodikája külön hang a dalirodalomban. Ez a melódika is, mint egész vokális zenei nyelve a kórusok szólamainak énekszerűségétől a *Psalmus* szólójának deklamációjáig annak az új vokális stílusnak eredménye, amit KODÁLY BARTÓKNal együtt a népdalból alakított ki saját egyéniségének megfelelő művészi stílusban. Műzenei melódika ez — a népdal stílusának visszfénye művészi síkon. Egyúttal szinte magától értetődik, hogy mind nála, mind BARTÓKNál ez a melódika, ez a deklamáció a nyelv szelleméből fakad. Egy hosszú, idegen szellemű korszak után újra visszahelyezi jogaiba a nyelvet. Ebben olyan a jelentősége számunkra, mint WAGNERÉ a német nyelv számára.

Aki annyira vokális szerző, mint KODÁLY, az szükségszerűen jutott el a kórusművészet megújításához. Munkássága ezen a téren a leggazdagabb, és művészetének ezt a részét művelik hazájában legszélesebb tömegek. Ő maga is, úgy látszik, ebben érezte magát leginkább otthon, azért tért vissza hozzá újra meg újra, ezért művelte minden elképzelhető fajtáját: 2–3 szólamú kis gyerekkarokat, énekgyakorlatokat és 6–8 szólamú világi és egyházi kórust, eredeti témáját vagy népdalfeldolgozást kiapadhatatlan változatosságban. A XVI. század nagy vokális kultúrájához kapcsolódik, nemcsak véletlen egyezés folytán, hanem tudatosan is. Népdalból kiművelt s a magyar nyelv szellemének megfelelő, nemesen vokális melódika és a XVI. század polifon kultúrája, szigorú szólamvezetése egyesül nála egy új kórusvirágzásban. Nyomában ma Magyarországon határozott vokális kultúra bontakozott ki világi és egyházi műfajokban egyaránt. S itt ragadhatjuk meg KODÁLY egyéniségének egy másik vonását, amely messze túllép az alkotóművészetben, de ami alkotó munkásságára annyira visszahatott. Ez a kóruskultúra nála a művészi irányon túl egyúttal kulturális-szociális fegyver is volt, egy nagyvonalú művelődéspolitikai terv eszköze. Evvel akart széles tömegeket bevezetni a zenei műveltségbe, elvinni a magas művészi alkotások megértéséig és megszeretéséig. Nem győzte hangsúlyozni, hogy az énekhang, a kóruséneklés a legszegényebbeknek is rendelkezésre áll, valamint azoknak is művészi élményre ad alkalmat, akiknek hangszerjátékra nincs tehetségük. Így azok is részt vehetnek magasrendű zene megszólaltatásában, a zenélés örömeiben, akik máskülönben csak nehezen vagy sohasem jutnának hozzá. Ezért áldozott annyi időt és gondot az iskolai énektanításra, a kottaismeret közkinccsé tételére, ezért írt annyi iskolai énekgyakorlatot a biciniáktól a négyszólamú kartételekig. Az a közösségi gond, amely több nagy alkotót készített arra, hogy megkönnyítse az utat saját koruk zenéjéhez a hangszert tanuló gyermekek számára — gondoljunk BACH kétszólamú invencióira vagy SCHUMANN gyermekdarabjaira, hogy csak a legfeltűnőbbeket említsük —, az KODÁLYNál sokkal nagyobb arányokban jelentkezett. Ő az egész nemzetet akarta kivezetni a zenei műveltlenségből, és eljuttatni a magas művészet nagy élményéhez. Hogy azután ebből a nemzeti hiányérzetből fakadó és nemzetre szabott mozgalmából világmozgalom és világsiker született, az csak azt igazolja, hogy ami egy nemzet előbbrevitelére alkalmas, az általános emberi érték és más nemzetnek is hasz-

nálható; vagy fordítva: csak az visz előbbre egy nemzetet a fejlődésben, ami összemberi vonatkozásban is érték.

Kizárólag művészi célú kórusműveiben rendkívül nagy stílusgazdagsággal találkozunk. Ezen a modern szempontból járatlan úton sokféle lehetőséget próbált ki, sokféle irányban indult el, és szinte minden úton eljutott a sikeres megoldáshoz, a végleges művészi eredményekhez. A népdalfeldolgozásokat ezúttal figyelmen kívül hagyva, csak az eredeti témájuk közt is milyen nagy a változatosság: lírai hangulatú, színes hangzásokban gazdag, poetikus művek, mint az *Öregek*, a lehelletfinom és festői *Norvég lányok*, átszellemült, természetfestő képek, mint az *Este*, áhítatos hangulatú *Tantum ergo* és *Ave Mariák*, sejtelmes, titokzatos természethangulat a *Hegyi éjszakákban* váltakozik olyanokkal, mint az ódai szárnyalású *Liszt Ferenc*hez és *Ének Szent István királyhoz* és a modern hangzásokban legmesszebb menő *Triciniák* és más, élete végén komponált kórusok; és minden kórusművészetét betetőzi a megrázó motetta, a *Jézus és a kufárok*. Ebben a bibliai szövegrészekből magaválogatta képen is mintha megint a *Psalmus* lírája lobogna: a templomból kufárokat kiűző Jézusban saját szerepét élhette át a szerző.

Mindegyik mű más-más kórustechnikát, más jellegű szólamvezetést kívánt. Homofon-akkordikus jellegű az *Öregek* és részben az *Este*, ezek gazdag színskálájukkal, hangulatfestő akkordhangzásokkal hatnak. A *Jézus és a kufárok*ban kavargó polifónia váltakozik nemes, lágy, majd haragtól felcsattanó szóló- és akkordrészekkel és elfojtott piano-suttogásokkal. De bármilyen jellegű a mű, abban mind megegyezik, még a homofon darabok is, hogy szólamvezetésük kóruszerű, könnyen énekelhető és önálló.

Egészen sajátos polifóniát alakított ki a népdalkórusokban. A népi dal a feldolgozásban magától értetődően utolérhetetlenül kiemelkedik a többi szólam közül. Elképzeltetetlen, hogy három-négy vagy akár csak még egy szólamban is vele egyenrangú dallamot lehessen szerepeltetni. Ilyenkor a többi szólamban egészen elütő jellegű, de önmagában teljesen szolisztikus kísérő dallamokat alkalmaz, gyakran szöveg nélkül, egy szótagra énekelve. A fölöttük kirajzolódó dallamhoz képest az összes többi kíséretnek számít, viszont önmagukban nézve önálló szólamvezetésű dallamok. Téma és kíséret egymáshoz képest úgy elválik, mint a homofóniában, a kísérő szólamok önálló dallamvezetése szerint azonban tökéletes a polifónia. Gondoljunk a *Karádi nóták* könyörgő betyárának jelenetére vagy a *Székely keserves* tengerzúgására és jajgató kíséretére. Erre a megoldásra a *Psalmus* szólóját kísérő, jajgató női karban talált rá először. Ilyenkor kétféle stílus előnye érvényesül: a polifónia énekszerű, önmagában is élvezhető szólamvezetése és a homofónia dallamot kiemelő, áttetsző világossága.

Mindaz a tudás, ami kóruskezelésében jelentkezik, s amit kórustapasztalatából leszűrt, legmagasabb fokon jelentkezik nagy zenekari kórusműveiben, a *Psalmus*ban és a *Te Deum*ban. Különösen az utóbbi — KODÁLYnak talán legértettebb alkotása — mutatja kórusművészetét a legmagasabb fokon. A nemesveretű szólamok csodálatosan ívelő dallamvonala, hangfekvése olyan énekszerű, hogy éneklése szinte fizikai jólesést vált ki. A szakadatlanul áradó, nemes ritmusokban egymás után változnak a megragadó képek: földre boruló tömeg könyörög ijedten, majd hatalmas angyalseregek zengik, hogy szent az Isten, majd hűvös csarnokok tárulnak ki, és a mártírok fehér, merev csoportja villan elő; misztikus pianissimókból hatalmas fokozással kitáruló forték, mintha csakugyan mennyei kapuk nyílnának meg. Az invenció nagyvonalú-

sága, a magasfokú technikai tudás és a gazdag költői fantázia a legnagyobb remekművek közé emeli.

A másik remekmű, a *Psalmus* már sokkal erősebben épül a szólóénekes és a zenekar színeire és kifejezési lehetőségeire. De hatalmas kórustételek váltják fel időnként ezt a zenekar-kíséretes deklamációt. Egy-két korai énekkari műtől eltekintve — az ifjúkori *Estétől* s a *Két zaborvidéki népdaltól* — akkor tör fel belőle először a nagyvonalú énekkari komponista, s alkotta meg egész életművének legjellemzőbb remekét.

Amikor egy mű hatása a folytonos emlékezésben sem veszít erejéből, amikor az újabb és újabb élmények mindig igazolják és gazdagítják bennünk élő emlékét, amikor tudatára ébredünk annak, hogy a mű jelentősége bennünk az idő elteltével egyre növekszik, akkor válik az alkotás számunkra remekművé. Így nőtt meg bennünk a *Psalmus* eddigi élete folyamán.

Csalhatatlanul biztos indítással ragad meg mindjárt az első hangokban. Vad szenvedély viharzik föl a zenekarban, néhány ütemben hallatlan feszültség torlódik egymásra, aztán a hullámok hirtelen leomlanak, és várakozástól fűtött hangulat vezet át a mű valódi kezdetéhez: megszólal az énekkar. Egyszerre különös, sejtelmes világban vagyunk: ez a piano kórushang az emberen túli világból szól felénk. S ez a mindennapok feletti, különös hangulat megmarad akkor is, amikor a kórusháttérből kilép a zoltáros, és megkezd énekét. A zenekar fűtött hangzásokkal kíséri: fojtott zsongással, nyugtalanul borzongó futamokkal vagy felcsapó kitörésekkel; az énekes pedig könyörög, vádol, retteg és átkozódik. Kinek nevében teszi, KODÁLYban vagy az egész magyarságban? Mind a kettőben. Amint a XVI. századi költő is azonosult a zoltáros szavaival, KODÁLY is magáénak érezhette — néhány évvel a húszas évek meghurcoltatásai után — az olyan panaszokat, hogy „Egész ez város rakva haraggal... Innét én régen elfutottam volna... Hogysem mint azok között lakoznom, Kik igazságot nem hagynak szólanom.” Még inkább képzelhette ezeket a szavakat egy nemzetét ostromozó próféta ajkára, aki egész nemzete nevében támad rá kora bűnös társadalmára.

A szavak, a panasz, az indulathullámmás mélyen emberi; mégis megmarad valami álomszerű távolságban, valami költői emelkedettségben. Az ének nemes vonala, az akkordok zsúfolt hangulata mindig megtartja valóság fölötti lebegésében.

Az indulatok pedig egyre magasabbra csapnak, egyre fojtottabb pianók ellentéte feszül a kitörésekben. A sejtelmes kórustéma is egyre sodróbb lendülettel kereng elénk a fokozások tetőpontjain. Utoljára hatalmas többszólamú tételben tornyosul föl, amely háborogva, föl-fölcsapó hullámokban nyugszik el. Végül már együtt jajgat a kórus az énekessel: „Én pedig, Uram, Hozzád kiáltok... Az ellenségtől mert én igen tartok!” Azután az utolsó, legnagyobb fokozás előtt még egyszer egy lélegzetelállító, nagyívű piano-fohászkodás égi fényű hárfahangzatok fölött, hogy utána dobok és harsonák közt annál magasabbra csapjon az ének: „Igaz vagy, Uram!” Mindent betetőz az eget ostromló, több szólamú összkar, míg egyszerre megjelenik a harsogó zenekarban a bevezetés ismert szólama, s mint varázsütésre leomlanak a hullámok, és megint sejtelmes távolságból hangzik a kezdő ének. Mind jobban halkul, s lassan beletűnik a végtelenbe... Az égi kapuk bezárultak, az álomkép eltűnik szemünk elől. A klasszikus mű csodáját éltük át: egy örökkévaló világ képe tűnt fel, aminek emléke továbbkísér a mű elhangzása után is.

Művészi alkotások közt ritkaság az olyan, amely hiánytalanul képviseli

alkotóját; még kevesebb az olyan, amely egy egész nemzet művészetét egymaga képviselheti. A Divina Commedia, a Hamlet, a Faust, a Bűn és bűnhődés ilyen alkotás. A gazdag magyar irodalomból nem tudnánk olyan művet említeni, amely egymagában kiállhatna az egész nevében. Mindig művek sorozatát szedjük össze gondolatban, amelyek kiegészítik, magyarázzák egymást. Egyedül a fiatal magyar zeneművészet hozott létre olyan művet, amely sűrítve reprezentálhatja, bármilyen nagy remekművek sorakoznak is fel mellette. A *Psalmus* a magyar zenének egyszeri, sűrített pillanata.

Ez az egyéni és közösségi lírai remekmű lezárás is, új út megnyitása is egyidejűleg. Mint nagyszabású kóruskompozíció, elindítója annak az alkotás-sorozatnak, amit eddig oly részletesen elemeztünk, a kórus szerzeményeknek. De azért tekintsünk is vissza, illetve tekintsük egészében is át ezt az alkotó tevékenységet. Mert mindaz, amit az epikus és vokális alkotójellegről mondtunk, csak egy bizonyos idő után kerül felszínre, tudatosodik és lesz majdnem egyeduralgó életművében. A három korszak közül, amelyet életpályájában megállapíthatunk, az első a hangszeres zene és a líra túlsúlyát mutatja. Még hozzá a leglíraibb műfajban, a kamarazeneben. Két vonósnygyese, a trió-szerenád, a maga nemében egyedülálló, hangzásaiban és szenvedélyében hatalmas gordonka-szólószónáta, a hozzá hasonló gordonka-hegedű duo, a gordonka-zongoradarabok jelzik ezt a korszakot, amely a végén méltóképpen zárul a *Psalmus*-szal. De hogy az átváltás mennyire tudatos volt KODÁLYban, igazolja az az 1932-ből származó megnyilatkozása, hogy ötvenévesen „illik szögbe akasztani a lírát”. Vagyis pontosan tudta, hogy amit a *Psalmus*ban és azóta tett, az nem az egyéni kitárulkozás, hanem a közösségnek magát átadó, abból táplálkozó epikus műve. A következő korszakban a *Székely fonóig kizárólag* népdaltémájú, illetve népdalnak szentelt műveket írt. S amikor a legnagyobb megoldásban mindezt megkoronázta, mintha befejezettnek érezte volna ezt a feladatát, azontúl újra írt egyéni leleményű műveket is, de már vegyesen népdaltémájúakkal. A *Concerto*, a szimfónia és a *Páva*-variációk egymás mellett tanúskodnak erről a korszakáról. 1923-ig líra, 1923–1932-ig kizárólag epika, azontúl haláláig líra és epika jellemzik munkásságát.

Ebből az életműből az európai modern zenének egyik legmarkánsabb egyénisége bontakozik ki. Ő járta a legkülönböztettebb pályát kortársai között. Még a hozzá legközelebb álló BARTÓK-tól is lényeges különbségek választják el: úgyszólván csak az alap közös, a magyar népzene, ami összeköti kettejüket, valamint a klasszikus értelemben vett formai fegyelem. Vagyis mindketten a forma és a közösségi humánus fegyelmét szegeznek szembe a széthulló kor szellemével. Míg BARTÓK az elementárisat, egyéniségét felszabadító újszerűséget kereste, addig KODÁLY monumentálisra vágyó egyénisége a mélységet, az egészséges, biztos alapot találta meg benne. Ő lényegében nem forradalmár, még ha indulásakor új utak keresése és fölfedezése nélkül nem is lehetett volna igazi művészetet teremteni. De az ő egyénisége a leszűrtiséget, a befejezettséget kívánta. Már ezért is, meg művészete főként vokális jellege miatt is tartózkodóbb a harmóniai újítások terén. Ebben is, mint hangszerelő művészetében inkább az eredmények összefoglalása, a letisztulás jellemzi, semmint folytonos kutatás új lehetőségek után.

Monumentális formateremtés, letisztulás, tartalmi mélység, technikai eszközökben való válogatás, leszűrtiség együtt: jelenti a *klasszikust*.

Nekünk, magyaroknak pedig, akiknek egész életművét szentelte, a sajátos nemzeti génuszt.

Lajos Vargyas

KODÁLY ALS NATIONALER GENIUS

(Auszug)

Der Artikel enthält den Text des Vortrages, mit dem der Verfasser die Sitzung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft anlässlich des 100. Geburtstages von KODÁLY eröffnete.

Zentraler Gedanke der Rede ist, dass die Kultur jeder Nation in verschiedenen Künstlerpersönlichkeiten zum Ausdruck kommt, in einzelnen Schöpfern dieser Nationalcharakter jedoch besonders umfassend erscheint und diese Künstler von der Gesellschaft als die Verkörperung der nationalen Eigenheiten betrachtet werden. Ein solcher Schöpfer war Zoltán KODÁLY.

Der ungarische Charakter von KODÁLYS schöpferischer Tätigkeit rührt daher, daß er als Wissenschaftler zusammen mit Béla BARTÓK als erster die Erschließung der Volksmusik begonnen hatte und das historische Erbe der Nationalmusik und -literatur gut kannte. VARGYAS untersucht unter KODÁLYS Kompositionen die verschiedenen Schichten der auf Volksmusik basierenden Werke, von den Volksliedbearbeitungen über die zyklischen Chorwerke bis zu den Bühnen- und Orchesterwerken, und analysiert, wie die verschiedenen Farben und Aspekte der Volkskultur in diesen Werken zum Ausdruck kommen. In KODÁLYS Schaffen verbinden sich, stärken und ergänzen sich gegenseitig die auf der Volksmusik beruhenden bzw. auf eigener Invention, auf der modernen europäischen Musik basierenden Werke. Nach dem Verfasser ist für KODÁLY, im Gegensatz zum eher lyrischen, die eigenen Gefühle zum Ausdruck bringenden BARTÓK, der epische Charakter kennzeichnend. Der tiefgreifende Inhalt seiner Werke, die sich in diesen offenbarende monumentale Formkunst erheben ihn zum Klassiker, zum Genius der Nation.